

מחווון לשאלון בהיסטוריה, לימודי חובה – קיץ תש"ף, מס' 022281

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות. אם תלמיד משיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות אך לא הפריד בין מטלות שונות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

תזכורת: הגדרות למטלות בבחינה

- * **הצג/תאר** – הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע, התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/השפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- * **הסבר** – הבהרה, פירוש של העניין המבוקש; סיבות/גורמים שהביאו לתהליך/לפעולה/לאירוע;
תוצאות/השפעות של העניין המבוקש.
- * **השווה** – יש להשוות בין שני עניינים מבוקשים, על פי קריטריונים, ולהבהיר את הדומה ואת השונה בכל אחד מן הקריטריונים שהוצעו.
- * **הדגם** – הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש לתת דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).

ספרי הלימוד המאושרים:

לאומיות

1. י' משעול, **הלאומיות המודרנית וראשית הציונות**, היי סקול, 2011 (להלן היי סקול).
2. י' קוברסקי, **הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 1).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם**, לילך, 2008 (להלן לילך 1).
4. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 1).
5. א' נווה, נ' ורד, **הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920**, רכס, 2008 (להלן רכס 1).
6. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, **הלאומיות – ראשית הדרך**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 1).

בית שני

1. א' באר, **ממדינת מקדש לעם הספר – קורות עם ישראל משיבת ציון עד חתימת המשנה**, אורט ישראל, 2008 (להלן אורט).
2. ש' כהן, **ממדינת מקדש לעם הספר – היסטוריה של בית שני**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 2).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **מעם המקדש לעם הספר – טיול היסטורי בשבילי תקופת הבית השני**, לילך, 2008 (להלן לילך 2).
4. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – ממדינת מקדש לעם הספר**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 2).
5. ד' שחר, **ממדינת מקדש לעם הספר – ימי הבית השני ותקופת המשנה**, רכס, 2008 (להלן רכס 2).
6. ד' שוורץ, **ממדינת מקדש לעם הספר – משיבת ציון עד עריכת המשנה**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 2).

ערים וקהילות

1. ד' סורוצקין, ח' פדיה, **מסעות בזמן – ערים וקהילות**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 4).
2. מ' פרנקל (עורכת), **מעיל תשבץ – מפגש התרבויות בין יהדות לאסלאם בימי הביניים**, מעלות, תשס"ח (להלן מעיל תשבץ).

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

1. י' משעול, **בונים מדינה – יהודית ודמוקרטית במזרח התיכון**, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 4).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, **עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון**, לילך, 2009 (להלן לילך 3).
3. ק' אביאלי-טביביאן, **בונים מדינה במזרח התיכון**, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 3).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, **הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון**, רכס, 2009 (להלן רכס 3).
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, **בונים מדינה במזרח התיכון**, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 3).

פרק ראשון — ממדינת מקדש לעם הספר — בית שני

יש לענות על אחת מן השאלות 1-3.
1. מקור — הממלכה החשמונאית

א. מדוע נקטו השליטים החשמונאים מדיניות של גיור, על פי מה שלמד:

— כדי לשמור על רוב יהודי בממלכה שהתרחבה ועל הציביון היהודי שלה: השליטים החשמונאים הרחיבו את גבולות הממלכה ובשטחים שכבשו חיה אוכלוסייה נוכרית. הגיור היה כלי לשליטה על הנוכרים הוא הבטיח רוב יהודי, ושמר על צביונה.

— חיזוק כוחה של הממלכה באמצעות הגדלת מספר תושביה היהודים.

גורמים שסייעו למימוש של מדיניות זו, על פי הקטע:

— קירבה תרבותית בין חלק מהעמים הנוכרים ליהודים בארץ-ישראל: מוצא משותף (שמי) ושפה משותפת (ארמית). קירבה זו הקלה על גיורם של האדומים ושל העמים השמיים.

— אינטרסים משותפים של חלק מהאוכלוסייה הנוכרית ושל היהודים: סילוק השלטון הסלווקי ודחיקת האוכלוסייה ההלניסטית.

גורם שעייב זאת, על פי הקטע:

— תושבי הערים ההלניסטיות ראו ביהודים כובשים וסירבו להתגייר.

בספרי הלימוד: אורט, עמ' 63-66; כנרת 2, עמ' 82-83; לילך 2, עמ' 115-116; מט"ח 2, עמ' 63; רכס 2, עמ' 85-88.

ב. מדוע חל שינוי במעמד השליטים החשמונאים במהלך תקופת שלטונם:

— השליטים החשמונאים רצו לחזק את מעמדם ולבסס את שלטונם בקרב העם היהודי ולכן הרחיבו בהדרגה את סמכויותם: מינוי לכוהן גדול, הכתרה למלך, שילוב המלוכה והכהונה, שלטון אבסולוטי.

— השלטון הסלווקי רצה בתמיכת בית חשמונאי וסייע לו להרחיב את סמכויותיו.

— השפעת התרבות ההלניסטית: השליטים החשמונאים רצו להדמות למלכים ההלניסטיים.

דוגמאות לשינוי זה:

מינוי יונתן לכוהן גדול; יהודה אריסטובולוס הכריז על עצמו מלך; אלכסנדר ינאי הכתיר עצמו למלך והרחיב את סמכויותיו גם לתחומי החקיקה והשיפוט; שלומציון המלכה — אישה שליטה; שלומציון העבירה את הכהונה הגדולה לבנה הבכור ואת הפיקוד על הצבא לבנה השני.

בספרי הלימוד: אורט, עמ' 62-68; כנרת 2, עמ' 79-81, 85; לילך 2, עמ' 114, 118, 125; מט"ח 2, עמ' 65-67; רכס 2, עמ' 83-93; שזר 2, עמ' 57.

2. הורדוס "מלך חסות"

א. מהו "מלך חסות":

מלך מקומי שהמליכו הרומאים באזורים שכבשו. המלך היה נאמן לרומא וכפוף לתכתיביה בנושאי חוץ וביטחון אך ניהל באופן עצמאי את ענייני הפנים של המדינה.

שיקולים של הרומאים למנות "מלך חסות" ביהודה:

- הרומאים ביקשו לבסס את שלטונם בארץ-ישראל והבינו שהורדוס ישרת אותם בנאמנות ללא סייג מכיוון שרוב העם לא תמך בו והוא היה תלוי לחלוטין בחסדיהם.
 - חיסכון במשאבים ארגוניים וכספיים שהיו נדרשים אילולא הטילו את המשימה של ארגון המנהל הפנימי ושל גביית המיסים ביהודה על שליט מקומי.
 - למנוע חיכוכים ישירים עם האוכלוסייה המקומית.
 - הרומאים קיוו שהעצמאות החלקית של יהודה תעורר אהדה ותמנע מרידות.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 71; כנרת 2, עמ' 91, 97; לילך 2, עמ' 126, 128; מט"ח 2, עמ' 76-77; רכס 2, עמ' 107, 111; שזר 2, עמ' 59-60.

ב. מדוע עורר שלטונו של הורדוס התנגדות בעם היהודי:

- הורדוס נתפס בעיני העם כמי שסילק בסיוע הרומאים את השלטון הלגיטימי של החשמונאים וירש אותם בכוח.
 - בשל מוצאו הנוכרי – אדומי, נצר למשפחת גרים.
 - משום שהוא הנהיג משטר עריצות וטרור: אסר על כינוסים ואספות, הפעיל רשת מרגלים, כלא אלפים בבתי סוהר, העניש באכזריות כל מי שנחשד במרד.
 - משום שחיסל את בני משפחת חשמונאי ותומכיהם (כולל אשתו וכמה מבניו).
 - משום שפגע במעמד הכהונה: מינה ופיטר כוהן גדול לפי צרכיו.
 - משום שהחליש את הסנהדרין: רצח יותר ממחצית מחכמי הסנהדרין ומינה במקומם את אנשי שלומו, ביטל רבות מסמכויות הסנהדרין.
 - משום שחזק את היסודות ההלניסטיים בממלכתו: ערים, מבנים, משחקים ותחרויות.
 - משום שטיפח את האוכלוסייה הלא יהודית: בנה בעבורה ערים, הושיב בערים חיילים רומאים משוחררים.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 71-76; כנרת 2, עמ' 96-105; לילך 2, עמ' 128-133; מט"ח 2, עמ' 76-78; רכס 2, עמ' 107-108, 111-112; שזר 2, עמ' 60-63.

3. "המרד הגדול" ותוצאותיו

א. טיעונים של המתנגדים למרד הגדול:

- אין סיכוי לנצח את האימפריה הרומאית החזקה בכוחות הדלים של המורדים.
- מחיר הכישלון גבוה מדי – הרומאים מדכאים מרידות בהרס ובחורבן ולא באמצעות הסכמים.
- ייתכן שכוחה, עוצמתה והצלחתה של רומא מעידים שהמצב הקיים הוא רצון האל.
- לא נכון למרוד בקיסר רומא בגלל כעס על הנציב ביהודה.

טיעונים של התומכים ביציאה למרד

- אין להשלים עם קיומו של שלטון זר בארץ-ישראל, צריך לשאוף לחירות מדינית.
 - השלטון הרומאי הוא עריץ ורשע: שחיתות הנציבים, הכבדת נטל המיסים, מעשי העושק והנישול.
 - הנציבים הרומאיים פוגעים בחוקי הדת היהודית ומבזים אותה (שוד המקדש, הצבת פסל זהב במקדש, פגיעה במתפללים בפסח).
 - הנציבים הרומאיים עוינים בגלוי את היהודים, תומכים בנוכרים ומתערבים לטובתם בעימותים אלימים.
 - המאבק ברומא הוא חלק מתהליך הגאולה שיוביל למהפכה חברתית בעם היהודי ויאפשר לקדם צדק חברתי.
 - החולשה הזמנית של רומא (בעיות פנים וחוץ) מזמנת שעת כושר מתאימה להכריז על מרד נגדה.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 76-89; כנרת 2, עמ' 108-121; לילך 2, עמ' 135, 137-140; מט"ח 2, עמ' 81-84; רכס 2, עמ' 118-124, 133-138; שזר 2, עמ' 66-67.

ב. מדוע הוביל חורבן בית המקדש למשבר עמוק בחברה היהודית:

- התקוות המשיחיות שהגאולה קרובה והתקווה שהאל יציל את עצמו התבדו ונוצר משבר אמוני.
 - העם נשאר ללא מרכז רוחני-דתי.
 - חורבן בית המקדש פגע ביכולת לקיים חלק ניכר מן המצוות:
 - הקרבת קורבנות, חגים, עלייה לרגל בשלושת הרגלים, קריאת התורה.
 - הסבל של האוכלוסייה והפגיעה בה בעקבות התוצאות הכלכליות והדמוגרפיות הקשות של החורבן.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 96-98; כנרת 2, עמ' 156-157; לילך 2, עמ' 150-151; מט"ח 2, עמ' 87-89; רכס 2, עמ' 153-156; שזר 2, עמ' 72-73.

ערים וקהילות בימי הביניים**בגדד**

יש לענות על אחת מן השאלות 4-6.

4. מקור – הח'ליפות המוסלמית – תרבות**א. מרכזי פעילות תרבותית מוסלמית שפעלו בבגדד במאה התשיעית ובמאה העשירית:**

- אקדמיה למדעים – דאר אל-חכמה (בית החוכמה) – שבו למדו וחקרו פילוסופיה ומדעי הטבע, היו בו ספרייה גדולה, שבה תורגמו לערבית מיטב נכסי התרבות והרוח של התקופה, ומצפה כוכבים.
- מרכזי לימוד ותרבות (בחצר ביתו של המורה, בבתי פקידים, בחנויות ספרים, בכיכרות, בשוק מוכרי הספרים) – בהם נערכו דיונים בין מלומדים, אירועי שירה ומוזיקה.
- המסגד שימש ללימוד הלכה ומשפט.
- בית ספר למדעי הרפואה.

על מה מעיד קיומם של מוסדות אלה:

- על פריחה תרבותית של העיר בגדד, שהייתה למרכז תרבות של הח'ליפות המוסלמית בתקופה זו ולאחת הערים החשובות בתחום התרבות בימי הביניים.
- התרגומים, העושר והגיוון מעידים על פתיחות למגוון תרבותי ולאוצרות תרבות של עמים ודתות אחרים.
- על יחסם החיובי של הח'ליפים ואנשי מפתח בח'ליפות לתרבות ולמדע (מימנו הקמת מוסדות תרבות ותמכו בהם).

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 82-84; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 38-39.

ב. כיצד באות לידי ביטוי בקטע הדרכים שבאמצעותן תרמו השו"ת להמשך הקיום היהודי בח'ליפות המוסלמית**בימי הביניים:**

- השו"תים סייעו ליחידים ולקהילות להתמודד עם מצבים חדשים שהתעוררו במציאות היום-יומית ולא הייתה להם תשובה מפורשת בהלכה הקיימת.
- בקטע: "רבים מבקשים מפייהם הכרעות הלכה למעשה בשאלות שהתעוררו בחיי היחידים והקהילות". פסקי ההלכה שנשלחו באמצעות השו"תים סייעו בקביעת אורח חיים אחיד ומוסכם.
- בקטע: "התשובות נאותות למגמת השאלות, הן מפרשות משנה ברורה ופוסקות הלכה למעשה"; "וודאות, משמעות בהירה ותקיפות מציינות את תשובותיהם על שאלות הפונים".
- הידוק הקשר בין הקהילות השונות ברחבי הח'ליפות ובין ההנהגה המרכזית.
- בקטע: "אנשים מהודו שואלים... יהודים מוואדי אלקרא שבצפון חצי-האי ערב"; השאלה של חכמי קירואן.

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 87, 90.

5. צמיחת הערים בח'ליפות המוסלמית והתפתחותן**א. גורמים שסייעו לייסודן של ערים חדשות בח'ליפות המוסלמית בימי הביניים:****כלכלי:**

- האימפריה המוסלמית המתרחבת יצרה יחידה כלכלית, גאוגרפית ותרבותית שקישרה בין הים התיכון ובין האוקיינוס ההודי. המסחר הענף שהתנהל בה עודד צמיחת ערים גדולות לאורך נתיבי הסחר.

פוליטי:

- השתלטות הח'ליפים על ערים הלניסטיות בנויות והתאמתן לצורכיהם.
- הח'ליפים השקיעו כסף ומשאבים בפיתוח הערים מכיוון שראו בהן גורם חשוב לביסוס שלטונם ולהפצת האסלאם (כמו שפעל מוחמד שעבר מן העיר מכה לעיר אל מדינה וממנה התפשט האסלאם).
- הצורך של הח'ליפים לכוון מרכז שלטוני באזור שמאוכלס בתומכיהם (העברת בירת הח'ליפות מדמשק לבגדד בתקופת אל-מנצור).
- הוקמו ערים חדשות ("אמצאר") כדי ליישב את הלוחמים הערבים (קירואן, פוסטאט, כופה).

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 31, 33; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 4-5.

ב. כיצד משקפת החלוקה לרבעים של העיר המוסלמית את הרכב האוכלוסייה ואת המעמדות בעיר:

- היא משקפת את החלוקה האתנית והדתית של תושבי העיר. על פי רוב גרה כל קבוצה דתית-אתנית ברובע משלה (יהודים, נוצרים, שיעים, סונים).
- היא משקפת את המעמדות החברתיים-כלכליים שנוצרו בעיר: ברבעים שבמרכז התגוררו המעמדות הגבוהים – בעלי הממון. וברבעים המרוחקים – מעמדות חלשים יותר מבחינה כלכלית. סמוך לחומות העיר התגוררו העניים ביותר (המהגרים מן הכפר).

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 32; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 5, 35.

6. היהודים בח'ליפות המוסלמית

א. המעמד המשפטי של היהודים בח'ליפות המוסלמית:

הוגדרו "בני חסות" – מעמד נחות מזה של המוסלמים, אך עדיף על מעמדם של עובדי אלילים, מפני שנחשבו "עם הספר" (כמו הנוצרים).

חסרונות שנבעו ממעמד זה:

- חויבו לשלם מס לשליט – מס גולגולת, ומס קרקע בתקופה קדומה יותר.
- נדרשו להכיר בעליונות המוסלמים והיו כפופים למערכת של הגבלות ותקנות שנועדו להשפילם (הגבלות ב"חוקי עומר") בתחומים: כלכלה, קבלה למשרות שלטוניות, בניית בתי כנסת נמוכים מהמסגדים ועוד (חלק מן ההגבלות האלה לא חלו במציאות).

בספרי הלימוד: מט"ח 4, עמ' 49, 86; "מעיל תשבץ", עמ' 53-60; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 6-7.

ב. היחס של השלטון המוסלמי אל ראש הגולה:

- הח'ליפים התייחסו בכבוד רב אל ראש הגולה – הוא נתפס כמנהיג הציבור היהודי וכאחד משרי המלך; הוא הוזמן לחצרם של הח'ליפים ומתואר שכשהוא נכנס כל עבדי השליט רצו לפניו.
- השלטונות לא נהגו להתערב בבחירת ראש הגולה אך העניקו לו את כתב המינוי הרשמי.

התפקידים של ראש הגולה

לייצג את הקהילה בפני השלטון המוסלמי, לגבות מיסים, למנות דיינים, לבחור בשיתוף עם חכמי הישיבה את הגאון (ראש הישיבה); לפקח על הקהילות (לצד הגאונים).

בספרי הלימוד: מט"ח 4, עמ' 86-87; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 11, 42.

פראג

יש לענות על אחת מן השאלות 7-9.

7. מקור — היחס כלפי היהודים ומעמד המשפטי

א. התפיסה הדתית (העיקרון התאולוגי) של הכנסייה בנוגע ליחס של הנוצרים כלפי היהודים:

- תפיסה הרואה בהשפלת היהודים הוכחה לאמינות הנצרות. היהודים יכולים להתקיים בחברה הנוצרית רק אם יהיו במעמד נחות, כדי שישמשו עדות חיה לניצחון הנצרות.
- על פי תפיסה זו, יש לגרום להתנצרות של היהודים בדרך של שכנוע ולא בדרך של כוח.
- נכונות החברה הנוצרית לסבול בתוכה את היהודים נובעת מן האמונה שבקץ הימים הם יכירו בנצרות. המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 26-27.

ב. כיצד באים לידי ביטוי בקטע היתרונות של המעמד המשפטי של היהודים בעיר הנוצרית בימי הביניים:

- זכו להגנת השליט.
- בקטע: "ונשאירם תחת חסותנו... כי אומנם כך עשינו"; "שום אדם... אל נא ידריך מכאן ואילך את מנוחתם ואל יפגע בהם".
- יכלו להמשיך לקיים אורח חיים יהודי תחת שלטון נוצרי.
- בקטע: "ידוע כי יהודים מסוימים... ונשאירם תחת חסותנו... כי אומנם כך עשינו".
- זכו לאוטונומיה קהילתית בתחום המשפט.
- בקטע: "ואם יהיה ליהודים דבר ריב או משפט לשפוט בינם לבין עצמם יוכיחו וישפטו ביניהם השווים להם ולא אחרים".
- ניתנו להם אפשרויות פרנסה שונות.
- בקטע: "הם יהיו רשאים למכור את יינם, את משקאותיהם המעורבים (מדבש ומדבלים) ותרופותיהם לנוצרים".
- פטור ממיסים מיוחדים ששילמו התושבים הנוצרים בעיר.
- בקטע: "אף אחד לא יגבה מהם סוסים לאנגריא, או כל מס ציבור או מס יחיד".
- זכו לכתב זכויות.
- בקטע: "וכדי שסמכות הזכויות הללו תשאר בתוקפה לכל הדורות, ציוונו לכתוב את התעודה הזאת ולחתום עליה בטביעת חותמנו".

חסרונות של מעמד זה, על פי מה שלמד:

- היו תלויים לחלוטין בשליט שהיה יכול לשלול מהם את זכויותיהם, לאסור על חופש התנועה שלהם, לאסור עליהם לעזוב את מקום מגוריהם או לגרשם, להחרים את רכושם, למשכן אותם, למכור אותם לעבדים, להעניקם במתנה לשליט אחר.
- נאלצו לשלם לקיסר/לשליט מיסים כבדים.
- מעמד זה יצר ניגוד אינטרסים בין היהודים לשאר תושבי העיר והגביר את עוינות הנוצרים כלפיהם. בספרי הלימוד: מט"ח 4, עמ' 50-51; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 27-31.

א. גורמים שעיצבו את ההתפתחות של העיר פראג עד המאה ה-16:

- התנגשות בין מגמות של ריכוזיות השלטון ובין האינטרסים של אזרחי העיר: פרדיננד הראשון ביטל את איחוד העיר החדשה עם העיר הישנה ואסר על ייסודן של יחידות עירוניות גדולות; מרד המעמדות — תושבי פראג מרדו במלך, ולכן זכויותיהם נפגעו, הם איבדו את האוטונומיה העירונית, הפסידו חלק מרכושם והשפעתם הפוליטית נמוגה.
- העברת מושב הקיסרות מפראג לוינה עם מותו של הקיסר פרדיננד הראשון (1564).
- מתחים בין־דתיים: מרבית האוכלוסייה בעיר לא הייתה קתולית, ואילו השלטון (בית הבסבורג) היה קתולי ושאר להנהיג מדיניות קתולית; תסיסות ומרידות של נאמניו של יאן הוס (האוטרכיסטים) גרמו להרס ולחורבן; הסתה של "האחים הבהמים" במרד המעמדות (1547); אובדן הסובלנות הדתית ועליית המתח הדתי בסוף המאה ה-16 בעקבות התגבשות "המפלגה הספרדית" שדגלה במדיניות של קונטרה־רפורמציה.
- מתחים באוניברסיטה של פראג על רקע שיוך גאוגרפי ולשוני ועל רקע דתי; עזיבת 650 אנשי סגל וסטודנטים את האוניברסיטה וייסוד אוניברסיטה חדשה בגרמניה (לייפציג) בעקבות "הצו של הקונטה הורה", שנתן עדיפות לבני האומה הצ'כית.
- מלחמתו הכושלת של רודולף השני בעות'מאנים בשנים 1593-1606: תוצאות המלחמה והפניית משאבים למלחמה במקום לפיתוח העיר.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 97-99, 104-111; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 47-48.

ב. פעולות של הקיסר רודולף השני בתחומי התרבות והמדע:

- הזמין לחצרו אומנים ואנשי תרבות בתחומים שונים והעניק להם חסות ותמיכה: ציירים, פסלים, ארכיטקטים, תכשיטנים.
- משך מלומדים ומדענים לחצרו, התעניין בלימודים ובמחקרים בתחומים שונים (אלכימיה, בוטניקה, מתמטיקה, אסטרונומיה) ועודד אותם.
- אצר בחצרו אוספים של חפצי אומנות ויצירות אומנות.
- הקים תזמורת מלכותית.

תרומתן לפריחה של פראג:

- נהפכה למרכז בין לאומי של חיי חברה, פוליטיקה ומסחר.
- נהפכה למרכז חשוב של תרבות ומדע באירופה.
- גידול במספר התושבים בעיר.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 99-100, 113-116.

9. הקהילה היהודית

א. תקנות של רבנו גרשום מאור הגולה וחשיבותן:

- אסור לשאת יותר מאישה אחת. החשיבות: כדי לשמור על חיי המשפחה, לחזק את מעמד האישה, לצמצם פערים חברתיים, להידמות יותר לחברה הנוצרית.
- אסור לגרש אישה בניגוד לרצונה. החשיבות: כדי לשמור על חיי המשפחה ולחזק את מעמד האישה.
- אסור לקרוא דברים השייכים לאחר ללא רשות (שלא לקרוא מכתבי חברו שלא מדעתו). החשיבות: שמירה על פרטיות.
- אסור להזכיר לאנוסים שחזרו ליהדות את עברם. החשיבות: כדי לאפשר ליהודים שכפו עליהם להתנצר לחזור לקהילה וכדי להקל עליהם.

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 52; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 32.

ב. אמצעי האכיפה שהיו להנהגה של הקהילות היהודיות באירופה הנוצרית בימי הביניים:

קנסות, מלקות, חרם (בידוד חברתי של ה"עברייך" והרחקתו מן הקהילה היהודית).

כיצד הם סייעו לשמירה על הקיום היהודי בגולה:

קיומם של אמצעי האכיפה אפשר להנהגה של הקהילה היהודית להפגין כוח הרתעה, להפעיל מרות על חבריה ולהתמודד עם תופעות שליליות בחיי הקהילה. אמצעי האכיפה סייעו (להנהגה) לשמור על המסגרת ועל המשמעה בקהילה ולנהל חיים ציבוריים סדירים שהיו חיוניים להישרדותו של המיעוט היהודי בארצות הגולה.
בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 51-53; המדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 31.

פרק שני — לאומיות וציונות

יש לענות על שתיים מן השאלות 10-13.

10. מקור — מאפייני התנועה הלאומית**א. המאפיינים שמלכדים את בני אותו הלאום:**

- מאפיינים משותפים: עקרונות פוליטיים, שפה, תרבות (מנהגים, מסורות, דת, סמלים).
 - עבר משותף.
 - הרצון לחיות יחד במסגרת מדינית-לאומית.
 - זיקה לטריטוריה שמתייחסים אליה כמולדת.
- כיצד המאפיינים באים לידי ביטוי בשיר התקווה:**
- שפה משותפת — ההמנון של העם היהודי הוא בשפה העברית.
 - מסורת משותפת — שימוש בביטויים מן המקורות: "קדימה"; המילים בפתחה "עוד לא אבדה תקוותנו" מענה לפסוק בספר יחזקאל: "יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו ונגזרנו לנו" (יחזקאל, פרק ל"ז, פסוק י"א).
 - היסטוריה / עבר משותף — אלפיים שנות גלות — "התקווה בת שנות אלפיים"; ירושלים.
 - זיקה לטריטוריה / מולדת — ביטויים בשיר לכיסופי העם היהודי לארץ-ישראל. "פאתי מזרח, קדימה", ארץ ציון, "להיות עם חופשי בארצנו".
 - הרצון לחיות יחד במסגרת לאומית — הבעת תחושת שייכות לעם היהודי והתקווה "להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון".

בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 10-11; כנרת 1, עמ' 15-17; לילך 1, עמ' 10-19; מט"ח 1, עמ' 7, 10, 15, 20-22;

רכס 1, עמ' 7, 9, 186; שזר 1, עמ' 8-10.

ב. התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19, והתנועה הלאומית היהודית בראשית דרכה:**נקודות דמיון**

- הצבת יעד פוליטי מוגדר — הקמת מדינה עצמאית ריבונית ללאום.
- מנהיגי התנועות היו מנהיגים מזן חדש: כריזמטיים, משכילים, בני המעמד הבינוני, נשענו על תמיכת ההמונים.
- דרכי הפעולה שנקטו: מאבק דיפלומטי, חבירה לבני ברית, הקנייה של התודעה הלאומית והפצתה.
- הושפעו מתהליכים חברתיים-כלכליים בעקבות המהפכה התעשייתית.
- הושפעו ממאבקן של תנועות לאומיות אחרות באירופה.
- השפעת רעיונות תנועת ההשכלה על צמיחת התנועה.
- השפעת רעיונות התנועה הרומנטית על צמיחת התנועה.

הבדלים

- סיבות לצמיחה — התנועות הלאומיות: המהפכה האמריקנית, המהפכה הצרפתית, כיבושי נפוליאון.
- התנועה הציונית: האכזבה מן האמנציפציה, התחזקות האנטישמיות במערב אירופה, פוגרומים ונקיטת צעדים נגד יהודים בעידוד המשטר במזרח אירופה שבעקבותיהם חיפשו היהודים פתרון למצוקת הקיום, חשש מהתבוללות נוכח תהליכי חילון.

- התנועות הלאומיות: שחרור מכובש זר. התנועה הציונית: להשיג טריטוריה שרוב העם היהודי לא חי בה; להביא יהודים לארץ-ישראל וליצור בה רוב יהודי.

בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 21-27, 53-55, 199-202; כנרת 1, עמ' 79-82, 213-214; לילך 1, עמ' 175-179, 184-

183; מט"ח 1, עמ' 94-95; רכס 1, עמ' 17-25, 92-93, 106, 213-215; שזר 1, עמ' 10-15, 70-77, 182-186.

11. מקור – המאבק למימוש יעדי הלאומיותא. גורמים שערכו את מימוש מטרות המאבק הלאומי:יוון:

- התנגדות ראשי הכנסייה האורתודוקסית ביוון.
- עוצמתה של האימפריה העותמאנית.
- סיוע של מצרים (מוחמד עלי) לטורקים.

פולין:

- פיצול פולין בין שלוש אימפריות הקשה על תיאום דרכי פעולה במאבק, משום שבני הלאום חיו באזורים שנכבשו על ידי מדינות שונות.
- חוסר שיתוף פעולה של המעצמות: הן לא נחלצו לסייע למורדים הפולנים במרד נגד הצאר הרוסי.
- המורדים הפולנים היו חסרי הכשרה צבאית ונלחמו נגד צבא רוסי שהיה גדול, מאומן וחזק.
- מאבק המעמדות בפולין פיצל את החברה ומנע גיוס מלא של האוכלוסייה; איכרים שהסתייגו מן המרד הסגירו את המורדים לרוסים.

איטליה:

- המעצמות צרפת ואוסטריה שלטו על אזורים בצפון איטליה ובדרומה, וסירבו להעניק להם עצמאות.
- הכנסייה הקתולית שלטה על חלק מאדמות איטליה והתנגדה לאיחוד.
- חילוקי דעות בין המהפכנים בשאלת אופייה ודמותה של איטליה לכשתקום.
- פיצול בין הצפון לדרום – הבדל תרבותי, לשוני וכלכלי – הקשה על שיתוף פעולה ועל בניית זהות משותפת.

גרמניה:

- הפיצול הפוליטי של הקיסרות הגרמנית לנסיכויות שלשליטתה היו אינטרסים שונים, וההתנגדות של השליטים המקומיים לאובדן הסמכויות שלהם.
 - אוכלוסייה שלה רקע תרבותי ודתי שונה (בצפון – רוב פרוטסטנטי, בדרום – רוב קתולי).
 - התנגדות של אוסטריה, שרצתה לשמור על עליונותה באזור.
 - התנגדות של צרפת.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 34-41; כנרת 1, עמ' 53-67; לילך 1, עמ' 44-45, 50, 61-72; מט"ח 1, עמ' 15, 26-30, 34-38; רכס 1, עמ' 26-27, 31-38; שזר 1, עמ' 28, 32-38, 54.

ב. הצדדים במחלוקת ביישוב היהודי בנוגע לארגון ניל"י והנימוקים שמובאים בקטע:

- העמדה: אסור להסגיר את חברי ניל"י לשלטון העותמאני.

הנימוקים:

- הסגרת יהודים לשלטון זר אינה מוסרית. בקטע: "ויש אומרים, כי אסור למסור... אף מרגלים".
- הסגרת חברי ניל"י לשלטונות משמעה דין מוות עבורם. בקטע: "ויש אומרים, כי אסור למסור לגרדום".
- חברי ניל"י מסייעים לצבא הבריטי לשחרר את ארץ-ישראל מן הכיבוש העותמאני. בקטע: "ובייחוד אם הריגול נעשה לטובת הצבא, שהכל מצפים לו כאל גואל ומשחרר".
- בזכות פעילותה של ניל"י הגיעו לארץ-ישראל סכומי כסף גדולים שהועברו ל"ועדי הסיוע של היישוב". בקטע: "המרגלים הביאו זהב לטובת המהגרים ולטובתם של מוסדות ציבוריים".
- העמדה: הסתייגות מפעילות הריגול של ניל"י, יש להסגיר את חבריה לשלטון העותמאני.

הנימוקים:

- חשש כבד שחשיפת רשת הריגול תעורר תגובת נקם קשה מצד השלטון העותמאני (כמו הטבח בארמנים) ועלולה לאיים על שרידותו של היישוב היהודי בארץ. בקטע: "הממשלה [...] מתחקים על עקבות המרגלים... מחובת הציבור למוסרם לרשות ולהציל את היישוב".
 - פעולת הריגול של ניל"י פוגעות בשמו הטוב של היישוב היהודי בארץ ומנוגדות לקו המוצהר של התנועה הציונית ששמרה על ניטרליות. בקטע: "ולהציל את... כבודו".
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 178; כנרת 1, עמ' 184-185; לילך 1, עמ' 220-221; מט"ח 1, עמ' 135; רכס 1, עמ' 195-196; שזר 1, עמ' 173-174.

12. דרכי הפעולה של התנועות הלאומיות**א. דרכי פעולה שנקטו תנועות לאומיות במאה ה' 19 לקידום מטרותיהן:**

- הקמת מדינת לאום: מאבק עממי ומאבק צבאי נגד שליטים מקומיים או זרים לצורך השגת עצמאות; ניהול מאבק נגד כוחות מעכבים בארצם; איחוד יחידות פוליטיות נפרדות לכלל יחידה לאומית-פוליטית אחת; כריתת בריתות עם כוחות חיצוניים שיסייעו למאבק הלאומי.
- גיבוש הזהות והנחלתה: טיפוח של סמלים לאומיים (המנון, דגל); טיפוח השפה הלאומית והפיכתה לשפה משותפת; טיפוח התרבות הלאומית, הקניית תכנים לאומיים באמצעות הספרות ובאמצעות מחקר וכתבה של ההיסטוריה הלאומית; הקמת מוסדות חינוך לאומיים; הקמת תנועות נוער.
- התארגנות: בחירת הנהגה והקמת מוסדות.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 9, 18; כנרת, עמ' 43-44; לילך, עמ' 11-13, 42; מט"ח, עמ' 1, 10, 22-20, 34-38; רכס, עמ' 23, 25; שזר, עמ' 8-10, 18-21.

ב. דרך הפעולה הרצויה לקידום המטרות של התנועה הציונית, על פי הרצל:

- השגת צ'רטר — הרשאה חוקית להתיישבות יהודית בארץ-ישראל בערבות מעצמות אירופה. על פי תפיסתו יש לפעול באמצעות דיפלומטיה ולשכנע את הסולטן ואת השליטים של מעצמות אירופה שהם יצאו נשכרים מכך.
- צעדים שנקט הרצל כדי לממש את דרך הפעולה הזאת:**
- המגעים עם גרמניה: פנייה לבכירים בממשל הגרמני בניסיון להשיג את תמיכת קיסר גרמניה כדי שישפיע על הסולטן הטורקי להעניק את הצ'רטר; פגישות עם הקיסר הגרמני.
- המגעים עם רוסיה: פנייה לשר הפנים של רוסיה (פלבה) בתקווה שרוסיה תפעל לקידום הצ'רטר בחצר הסולטן הטורקי.
- המגעים עם הסולטן הטורקי: ניסיונות למשא ומתן ישיר עם הסולטן, שתי פגישות עם הסולטן.
- לאחר שהרצל נכשל במגעיו עם הסולטן ועם קיסר גרמניה הוא נפגש עם שר החוץ הבריטי כדי לנסות ולקבל את קפריסין, אל-עריש או אוגנדה כחלופה להתיישבות בארץ-ישראל.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 79-84; כנרת, עמ' 98-106; לילך, עמ' 151-154; מט"ח, עמ' 75-76; רכס, עמ' 118-121; שזר, עמ' 94-98.

13. היישוב היהודי בארץ-ישראל בשנים 1882-1914**א. סיבות לעליית יהודים לארץ-ישראל בשנים 1882-1914**

- הפעילות הציונית של אגודות ציוניות במזרח אירופה (אגודות "חובבי ציון", תנועת "חיבת ציון").
- פוגרומים ורדיפות ממניעים אנטישמיים (בעיקר במזרח אירופה).
- אידאולוגיה סוציאליסטית — השאיפה להקים חברה צודקת ושוויונית בארץ-ישראל, הכישלון של מהפכת 1905.
- מצוקה כלכלית (בעיקר במזרח אירופה), הגבלות בתחום העיסוק.
- הצעת אוגנדה והמשבר בתנועה הציונית בעקבות מות הרצל — העלייה לארץ הייתה מחאה על הצעת אוגנדה.
- מניעים משיחיים / דתיים (יהודי תימן)
- "הקול הקורא" של יוסף ויתקין.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 126-127; כנרת, עמ' 143-145; לילך, עמ' 188-189, 191; מט"ח, עמ' 98-101, 104-103; רכס, עמ' 152-153; שזר, עמ' 135-138.

ב. הרעיונות והקשיים של העולים להגשמתם:**"כיבוש העבודה"**

הרעיון: הגשמת הציונות באמצעות עבודת אדמה בארץ-ישראל על ידי פועלים עבריים, שאיפה ליצור "יהודי חדש" שעובד את אדמתו.

הקשיים:

- חוסר ידע בסיסי בחקלאות וחוסר ניסיון בעבודה חקלאית.
- קשיי הסתגלות לתנאים שלא הורגלו בהם: אקלים שונה, מחלת הקדחת.
- קושי קיומי להשיג עבודה ולהתפרנס כשכירים משום שאיכרי המושבות העדיפו להעסיק פועלים ערביים שהיו מיומנים יותר.
- העימות האידאולוגי בין הפועלים ובין האיכרים.
- מיעוט המשאבים הכספיים לרכישת קרקעות ולהכשרתן.
- היעדר מקורות מים מסודרים.

"כיבוש השמירה":

הרעיון: הקמת כוח מגן עברי שישמור על ביטחונם ורכושם של המתיישבים היהודים. יצירת "יהודי חדש" המגן על אדמתו בכוח הנשק.

הקשיים:

- בהתחלה העדיפו אנשי המושבות להמשיך ולשכור את שירותי השומרים הערביים ולא נתנו אמון ביכולתם של אנשי "השומר".
- כמה מן המושבות סילקו את אנשי "השומר" מתחומן.
- חוסר ניסיון בשימוש בנשק ובהתגוננות מזוינת — צורך לעבור הכשרה ארוכה (שנה).
- התמודדות מול תקיפות.
- מאסר על ידי הטורקים.

"החייאת השפה"

הרעיון: להפוך את השפה העברית לשפה הלאומית המדוברת של היישוב היהודי המתפתח בארץ-ישראל ושל התנועה הציונית.

הקשיים:

- היהודים שחיו בארץ דיברו שפות שונות — בעיקר לדינו ויידיש.
- העברית נחשבה ל"שפת קודש" והשתמשו בה בעיקר לתפילה וללימוד התורה, כדי שתהיה שפה מדוברת היו נחוצים מאמצים רבים.
- יחס עויין ומזלזל של רוב היהודים שהתגוררו בארץ.
- התנגדות "היישוב הישן".
- מחסור בתקציב למימון הפעולות.
- מאבק להשלטת השפה העברית כשפת לימוד במוסדות החינוך בארץ.
- "מלחמת השפות".

בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 127, 143-145, 149-152; כנרת 1, עמ' 153-154, 161-168;
 לילך 1, עמ' 190, 206-208, 213-214; מט"ח 1, עמ' 107-114, 125-128; רכס 1, עמ' 162-164, 169-170, 177-179,
 183-186; שזר 1, עמ' 143-147, 157, 159-162.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

יש לענות על אחת מן השאלות 14-16.

14. מקור – שלטון המנדט הבריטי והיישוב היהודי (בשנים 1945-1947)**א. עמדת נציגי היישוב היהודי בנוגע למדיניות בריטניה בארץ-ישראל, על פי הקטע:**

על ממשלת בריטניה לחזור בה מהגבלות "הספר הלבן" (1939), ולהתיר עלייה מיידית של יהודים לארץ-ישראל בלי הגבלה.

עובדות היסטוריות שהובאו בקטע לחיזוק עמדה זו:

- בריטניה נטלה על עצמה בהצהרת בלפור התחייבות לסייע בהקמת בית לאומי לעם היהודי. **בקטע:** "לשליחות... אשר בריטניה נטלה על עצמה לסייע בידי העם היהודי..."; "קיום הבטחות הקודש, אשר ניתנו לעם היהודי".
- התגייסות היישוב היהודי למאמץ המלחמתי של בריטניה בזמן מלחמת העולם השנייה. **בקטע:** "שירתנו נאמנה את מלחמת החירות של העולם"; "מיטב בחורינו ובחורותינו הלכו נדבה אל הצבא הבריטי".
- שואת יהודי אירופה. **בקטע:** "המלחמה... אשר אכלה מיליונים מאחינו".
- הגבלות "הספר הלבן" מונעות מניצולי השואה למצוא מקלט בארץ-ישראל. **בקטע:** הספר הלבן של שנת 1939 וגזרותיו, הקיימות עדיין ועומדות"; "בפני שרידי חרב היטלר... נעולים השערים".
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 42-43, 56; לילך 3, עמ' 55, 60; מט"ח 3, עמ' 72; רכס 3, עמ' 71-72, 85; שז"ר 3, עמ' 32-35.

ב. מה הייתה "תנועת המרי העברי":

מסגרת משותפת להגנה, לאצ"ל וללח"י שהוקמה באוקטובר 1945 בכדי לתאם את הפעולות הצבאיות של הארגונים ולהיאבק יחד נגד השלטון הבריטי.

מדוע היא פעלה זמן קצר בלבד:

- בין שלושת הארגונים היה מתח מתמיד, וגם לאחר שהוקמה המסגרת המשותפת ראה כל אחד מהם באופן שונה את הדרך להשגת מטרה.
- בעקבות "השבת השחורה" הנהגת היישוב הגיעה למסקנה שהמאבק המשותף לא שינה את המדיניות של בריטניה ועלול לסכן את המפעל הציוני. היא דרשה לחזור למדיניות הקודמת ולנתק את הקשר בין ההגנה ובין שני הארגונים האחרים.
- פיצוץ מלון המלך דוד העמיק את הקרע ואת חוסר האמון בין המחותרות. בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 58-60; לילך 3, עמ' 61-64; מט"ח 3, עמ' 75-77; רכס 3, עמ' 72-76; שז"ר 3, עמ' 52-53, 55-59.

15. החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר 1947:

א. הפעילות הדיפלומטית של היהודים לגיוס מדינות שיתמכו בתכנית החלוקה:

- נציגי היישוב היהודי נחלקו לצוותים, ופנו לכל אחת מן המדינות שהייתה לה זכות הצבעה וניסו לשכנע אותה.
- גיוס מדינאים ברחבי העולם לתמוך בהחלטה.
- הפעלת לחצים כלכליים (למשל לחץ על ליבריה דרך יצרן הגומי שלה שהיה ענף הייצוא העיקרי שלה).
- ניצול קשרים אישיים (למשל ניסיון להשפיע על שליט אתיופיה דרך אלמנתו של אורד וינגייט).
- מתן שוחד.
- לחץ של יהודי ארצות הברית על נשיא ארצות הברית טרומן ועל חברי בית הנבחרים האמריקני.
- לחץ של ד"ר חיים וייצמן על נשיא ארצות הברית טרומן לסייע בגיוס תמיכתן של מדינות רבות (צרפת, סין, טורקיה, יוון, הודו, מקסיקו, קובה ועוד).

האינטרסים של ארצות הברית לתמוך בתוכנית זו:

- כדי לא להשאיר לברית המועצות את החלל שיווצר עם צאת בריטניה ולמנוע מברית המועצות לתקוע יתד באזור.
- להבטיח את האינטרסים שלה במזרח-התיכון בלי להיכנס למעורבות ישירה.
- רצון לרצות את ציבור הבוחרים היהודי.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 80-82; לילך 2, עמ' 80-81; מט"ח 2, עמ' 89, 91; רכס 2, עמ' 92, 94; שזר 2, עמ' 67-69.

ב. חסרונות של תוכנית החלוקה מנקודת המבט של היישוב היהודי:

- המעמד של ירושלים: הפרדת ירושלים מן המדינה היהודית והגדרתה אזור בין-לאומי.
- הגליל המערבי לא נכלל בשטח המיועד למדינה היהודית.
- גבולות בעייתיים מבחינה אסטרטגית-צבאית.
- יישובים יהודיים רבים נכללו בשטח הערבי.

יתרונות של תכנית זו:

- סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.
- ההחלטה מבטאת הכרה בין-לאומית בזכות למדינה יהודית בארץ-ישראל.
- בשטחי המדינה היהודית נכללו רוב חוף הים, רוב העמקים, רוב מקורות המים בצפון, שני ימים.
- האפשרות להעלות המוני פליטים לארץ.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 76, 79; לילך 3, עמ' 79-80; מט"ח 3, עמ' 89-91; רכס 3, עמ' 93-99, 105; שזר 3, עמ' 65, 69-72.

16. מלחמת העצמאות:**א. ההבדלים בין השלב הראשון של מלחמת העצמאות ובין השלב השני של המלחמה:**

- בשלב הראשון: התנהלה מלחמה בין האוכלוסייה הערבית ובין היישוב היהודי. מלחמה בין כוחות צבאיים מקומיים לא סדירים. בשלב השני: המלחמה התנהלה בין מדינות, בין צבאות סדירים.
- בשלב הראשון: בארץ שלטה עדיין ממשלת המנדט הבריטי והצדדים הלוחמים נמנעו מעימות עם הצבא הבריטי. בשלב השני: הבריטים עזבו את הארץ.
- בשלב הראשון: נעשה שימוש בעיקר בנשק קל. בשלב השני: נעשה שימוש בנשק כבד יותר (תותחים, שריון, מטוסים).
- בשלב הראשון: הכוחות היהודים נלחמו במפוצל (שלוש מחתרות). בשלב השני: ליהודים הייתה ממשלה ריבונית שאיחדה את המחתרות לצבא סדיר.

נקודות דמיון בין השלבים:

היעדר הבחנה בין חזית לעורף, נתוני פתיחה קשים של הצד היהודי, מלחמת קיום, ניצחון ישראלי במחיר כבד. בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 88-89, 92, 124-126; לילך 3, עמ' 84, 87; מט"ח 3, עמ' 94, 97-98, 112-113, 123, רכס 3, עמ' 106-108, 120, 146; שזר 3, עמ' 75-77, 96, 107.

ב. החשיבות של הקמת צה"ל במהלך מלחמת העצמאות:

- אפשר מעבר מגיוס המבוסס על התנדבות לגיוס חובה והגדלת הכוח הצבאי היהודי שהיה חיוני למאבק מול צבאות מדינות ערב.
- הפלישה של חמישה צבאות סדירים של מדינות ערב מייד לאחר הקמת המדינה, חייבה לנהל את המלחמה על פי קו מוסכם, ולהעמיד נגדם צבא מאוחד ומאורגן במקום כמה מחתרות שמתחרות זו בזו.
- ריכוז כל ענייני הביטחון בידי רשות ממלכתית אחת ולא בידי גופים מפלגתיים פוליטיים.
- הקמת צה"ל זמן קצר לאחר ההכרזה על הקמת המדינה סייעה למנוע את ההתחזקות של המחתרות כ"צבאות פרטיים של מפלגות".

המניעים של הדרוזים להצטרף לצה"ל בזמן המלחמה:

- ההישגים הצבאיים של צה"ל וההערכה שהיהודים ינצחו.
 - שיתוף פעולה ביטחוני מוצלח ויחסי שכנות טובים בין יהודים לדרוזים בעבר (משנות השלושים).
 - תמיכת נכבדי העדה וראשי המשפחות החשובות בהצטרפות לצה"ל.
 - דרוזים שבאו מעבר לגבולות (מהר הדרוזים ומ"צבא ההצלה") התגייסו מסיבות אישיות.
 - הרצון להגן על כפריהם בזמן המלחמה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 116-117; לילך 3, עמ' 97-98; מט"ח 3, עמ' 115-116; רכס 3, עמ' 120; שזר 3, עמ' 92-93.

ראה מסמך מאת ד"ר איתי נגרי, **הדרוזים והצ'רקסים במלחמת העצמאות.**

פרק רביעי — סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

יש לענות על אחת מן השאלות 17-20.

17. מקור — מלחמת ששת הימים (1967)**א. הגורמים שהובילו לפרוץ מלחמת ששת הימים:**

- התגברות המתיחות בין ישראל ובין העולם הערבי בשל הניסיונות להטות את מקורות הירדן והמאבק על המים.
 - פעולות של נאצר שהפרו את הסכמי 1957: ריכוז כוחות מצריים בסיני, סגירת מצרי טיראן ופינוי כוח האו"ם מסיני.
 - מלחמת התעמולה שניהל נאצר נגד ישראל והאיזמים שלו להשמיד אותה הגבירו את המתיחות בין ישראל ובין מצרים.
 - מעורבות המעצמות: ברית המועצות העבירה לסוריה ולמצרים מידע שגוי — שישראל מרכזת כוחות מול סוריה.
 - ברית חוסיין-נאצר.
 - התחושה של סוריה ומצרים שישראל חלשה וזו שעת כושר לחידוש המלחמה נגדה, בגלל חילופי השלטון בישראל, הדימוי של לוי אשכול בעיני הציבור בארץ והמיתון הכלכלי הקשה במשק הישראלי.
 - גיוס כוח המילואים בישראל ושבועות של "המתנה", לחץ של הצבא ושל דעת הקהל על הממשלה בישראל ובמצרים לצאת למלחמה.
 - כישלון הניסיונות הדיפלומטיים להביא לסיום המשבר.
 - רצון של ישראל להנחית מכת מנע בעקבות מידע מודיעיני על כוונת תקיפה מצד מצרים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 220-222; לילך 3, עמ' 186-187; מט"ח 3, עמ' 180-184; רכס 3, עמ' 215-226; שזר 3, עמ' 171-175, 184.

ב. ההישגים של מדינת ישראל עם תום המלחמה, על פי המפה

- שטחה של ישראל גדל פי שלושה. במפה נראה ההבדל הגדול בין השטח של ישראל לפני המלחמה — צבוע בחום בהיר, ובין השטח שלה לאחר המלחמה — השטח שצבוע בחום כהה יותר.
- התרחבות גבולות מדינת ישראל ביבשה — צה"ל כבש את רמת הגולן מידי סוריה; את רצועת עזה ואת מדבר סיני מידי מצרים; את מזרח ירושלים והגדה המערבית מידי ירדן. במפה נראה ההבדל בין הגבולות שלפני המלחמה המסומנים בקו הירוק לגבולות החדשים עם מצרים, ירדן וסוריה מסומנים בשחור.
- כיבוש מזרח ירושלים והגדה המערבית שאפשר את איחוד ירושלים וגישה למקומות הקדושים — במפה: ירושלים המאוחדת, חברון ושטחי יהודה שומרון שנכבשו הצבועים בחום הכהה יותר.

קשיים שהתעוררו בעקבות הישגים אלה ובאים לידי ביטוי במפה:

- השטחים שנכבשו במלחמה ותחושת ההשפלה דרבנו את מצרים וסוריה לצאת למלחמה נוספת בניסיון להשיב לעצמן את השטחים שאיבדו (סוריה את רמת הגולן, מצרים את רצועת עזה ואת מדבר סיני).
 - כמיליון ערבים נוספו לשטחי שליטתה של מדינת ישראל. במפה מצוינות ערים ערביות רבות בשטחים שנכבשו: ג'נין, שכם, רמאללה, אל עריש, ביר גפגפה, אבו רודיס...
 - החל ויכוח בחברה בישראל בנוגע לשטחים שנכבשו ובנוגע לפלסטינים שמתגוררים בהם.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 229-235; לילך 3, עמ' 194-195; מט"ח 3, עמ' 186-187; רכס 3, עמ' 231-233, 239-240; שזר 3, עמ' 179-184.

18. מקור - מלחמת יום הכיפורים (1973)

א. כיצד מבטאת הקריקטורה את מצבה של מדינת ישראל בעקבות ההפתעה:

- בקריקטורה נראה קטע מעץ שממנו נשלחות שתי זרועות, בין שתי הזרועות כרוך חבל תלייה ובתוך הלולאה שמשתלשלת ממנו נמצא שרוליק. תיאור זה מסמל את מצבה הקשה של ישראל שטבעת החנק מאיימת עליה; שתי הזרועות — הצבא המצרי והצבא הסורי מתקדמים לתוך שטחי מדינת ישראל.
- שרוליק מביט בחבל הנכרך סביבו בגבות מורמות, מבטו ספק כועס ספק מופתע. ביטוי להלך הרוח ששרר בישראל בעקבות המצב הנואש שאליו נקלעה.
- שרוליק תופס צד אחד של טבעת החבל המתהדקת ביד אחת וביד השנייה הוא מחזיק סכין ומתכוון לחתוך את החבל. ביטוי לישראל המנסה בכל כוחותיה להיאבק על קיומה, להתעשת ולהיחלץ מן המתקפה.
- הכותרת מעל לקריקטורה — "תחילת הסוף" מבטאת את תחושת החרדה הקיומית שהתעוררה בעקבות ההצלחות הצבאיות של מצרים וסוריה או אולי את הציפייה שהתקפת נגד של צה"ל תוביל למפנה במלחמה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 242, 248-250; לילך 3, עמ' 200-202; מט"ח 3, עמ' 191-193; רכס 3, עמ' 246-248; שזר 3, עמ' 185-187.

ב. ההשפעה של מלחמת יום הכיפורים על מדינת ישראל:

בתחום החברה / בתחום הפוליטיקה:

- התערערות תחושת הביטחון והאמונה בתפיסת הביטחון המסורתית: התערערות האמון באנשי ציבור, בצבא ובדרג הפוליטי, פיתוח ביקורת ציבורית.
- הוקמה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת אגרנט) לבירור המחדלים שהביאו לפרוץ המלחמה. מסקנותיה התמקדו בדרג הצבאי וברמטכ"ל. כמה קצינים בכירים נאלצו להתפטר.
- תנועות מחאה הפגינו וקראו להתפטרות הממשלה.
- שינויים במפה הפוליטית: התפטרות שר הביטחון (משה דיין), ומאוחר יותר התפטרות של ממשלת גולדה מאיר.
- הביקורת הציבורית המתמשכת על הממשלה סללה את הדרך למהפך הפוליטי של 1977, שבעקבותיו עלתה לשלטון מפלגת הליכוד ובראשה מנחם בגין.
- הקמה של "גוש אמונים" ושל "שלום עכשיו" ופעילותן.

בתחום הכלכלה:

- נזק עצום לכלכלה, שתרם לקיפאון ולאינפלציה במשק הישראלי.
- חרם הנפט שהטילו יצואניות הנפט הערביות לקראת סוף המלחמה העלה את מחירו וגרם לנזקים כלכליים.
- גידול בפערים חברתיים-כלכליים.

בתחום הביטחון:

- הושגו הסכמים להפרדת הכוחות שהביאו בהמשך להסדר ביניים.
- נסללה הדרך לביקור של נשיא מצרים סאדאת בישראל (1977), לשיחות שלום ולחתימה על הסכם שלום בין ישראל למצרים (הסכם קמפ־דיוויד).
- ישראל נעזרה בסיוע צבאי אמריקני כדי לשקם את צה"ל ולהחזיר לעצמה את כושר ההרתעה שנפגע, (הגדלת מספר היחידות הלוחמות והבניית יכולת הגנתית) נערכו שינויים בתחום עבודת המודיעין; גברה התלות של ישראל בסיוע האמריקני.
- בגבול עם סוריה נשמר השקט אך סוריה המשיכה לתמוך בארגוני מחבלים שפעלו מלבנון.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 253-257, 261-262; לילך 3, עמ' 205-209; מט"ח 3, עמ' 193-194, 197-198, 201; רכס 3, עמ' 252-260; שזר 3, עמ' 190-196.

19. הדה־קולוניזציה, גורל היהודים בארצות האסלאם

א. מהו תהליך הדה־קולוניזציה:

תהליך היסטורי של התפרקות האימפריות הקולוניאליות והמאבק של הקולוניות באסיה ובאפריקה. לאחר מלחמת העולם השנייה התעצם התהליך ושינה את מפת המדינות בעולם.

המאפיינים של תהליך זה:

- תהליך מורכב והדרגתי.
 - המעצמות ניסו לשמור על האינטרסים שלהן.
 - המזרח התיכון הקדים את צפון אפריקה.
 - מאבק לאומי קלאסי.
 - הבדל בין העמים שחיו תחת שלטון בריטי ובין אלו שחיו תחת שלטון צרפתי.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 160-162; לילך 3, עמ' 123, מט"ח 3, עמ' 132-133; רכס 3, עמ' 158-159; שזר 3, עמ' 115-116.

ב. הגורמים שהשפיעו על מצב היהודים בארצות האסלאם משנות הארבעים עד סוף שנות השישים של המאה ה־20

מלבד דה־קולוניזציה:

- התגברות הלאומיות – התחזקות הזהות הלאומיות בארצות אלה לותה בדחיית התושבים היהודים שנתפסו כזרים.
 - השפעת מלחמת העצמאות: המלחמה הגבירה את המתח בין יהודים ובין מוסלמים ואת האיבה של הציבור המוסלמי כלפי היהודים, בייחוד במדינות שנלחמו נגד ישראל (מצרים, סוריה, עירק, לבנון). במדינות רבות פרצו פרעות נגד יהודים (מצרים, עירק, לוב, מרוקו) – יהודים נרצחו ונפצעו, רכושם נבזז, חנויות ובתים של יהודים הועלו באש, בתי כנסת נבזזו.
 - ההשפעה של הקמת מדינת ישראל: רוב היהודים בארצות אלה קיבלו בהתלהבות את הקמת המדינה, דבר שהוביל להחרפה נוספת במתיחות בין מוסלמים ליהודים.
 - ביוני 1946 ובספטמבר 1947 כונסו שתי ישיבות של הוועדה המדינית של הליגה הערבית ובהן הוחלט לפגוע ביהודים שחיו במדינות ערב באמצעות שלילת אזרחותם, החרמת רכושם ועוד.
 - בשל החשש לגורלם בחרו יהודים רבים להגר. חלקם היגרו לאירופה ולאמריקה ורובם עלו לישראל.
 - ממשלת ישראל נקטה מדיניות של "חיסול גלויות" בשל החשש לחיי היהודים, והעלתה קהילות שלמות של יהודים מארצות אלה למדינת ישראל.
 - השפעת מלחמת סיני ומלחמת ששת הימים: הידרדרות במצב היהודים במצרים בעקבות מלחמת סיני הביאה להגירת מרבית היהודים שנותרו בה, פרעות בלוב (1967) הביאו לעזיבת מרבית היהודים שנותרו בה.
- (התלמיד צריך להדגים את ההשפעה של אחד מן הגורמים שהסביר על היהודים במדינה שלמד עליה)
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 190-196, 276-277; לילך 3, עמ' 160-168; מט"ח 3, עמ' 142-147; רכס 3, עמ' 187-189, 280; שזר 3, עמ' 142-148.

20. עלייה וקליטה במדינת ישראל

א. סיבות לעלייה למדינת ישראל מאירופה בשנות החמישים:

- פליטי השואה שחיו במחנות עקורים חיפשו מקלט בישראל.
- השפעת מרידות, תסיסות אנטי-קומוניסטיות, מצוקה כלכלית ואנטישמיות בארצות מזרח אירופה.
- רצון להיות שותף בבניית המדינה החדשה.

סיבות לעלייה למדינת ישראל מארצות האסלאם:

- הקמת המדינה, רצון להיות שותף בבנייתה.
 - התעצמות הסכסוך הערבי-ישראלי: יחס עויין והתפרצויות אלימות נגד יהודים בארצות ערב, משום שזוהו עם הציונות.
 - יחס עויין ליהודים בעקבות תהליך הדה-קולוניזציה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 190-194, 275-276; לילך 3, עמ' 160-161, 220; מט"ח 3, עמ' 217, 242; רכס 3, עמ' 279-280; שזר 3, עמ' 216-217.

ב. העמדה: מדיניות "כור ההיתוך" תרמה להתגבשות של חברה חדשה ומלוכדת במדינת ישראל.

הנימוקים:

- במסגרת מדיניות זו נקטה המדינה פעולות בתחום החינוך, כמו החלת "חוק חינוך חובה" (1949), קליטה במוסדות "עליית הנוער", הקמת רשת "החינוך האחד" במחנות העולים, החלת "חוק חינוך ממלכתי" — כל אלה אפשרו את קליטת כל ילדי העולים במערכת החינוך הישראלית. במסגרתה הם זכו להשכלה, הטמיעו את השפה והתרבות העברית, ורכשו כלים שסייעו להם להשתלב בחברה הישראלית.
 - במסגרת מדיניות זו הופעל "מבצע הנחלת הלשון" אשר הקנה לעולים דוברי שפות שונות את השפה העברית — שפה אחת משותפת לכולם.
 - השילוב של כל מגזרי החברה הישראלית בשירות חובה משותף בצה"ל היה כלי ליישום מדיניות "כור ההיתוך", הקנה סמלי הזדהות לאומיים ויצר אינטגרציה חברתית-תרבותית.
- העמדה:** מדיניות "כור ההיתוך" יצרה פערים ומתחים בחברה הישראלית.

הנימוקים:

- מדיניות זו לוותה לעיתים ביחס מתנשא ופטרונני של הממסד ושל החברה הקולטת כלפי העולים והצמיחה רגשות מרירות ותסכול.
 - נוצר מתח בין-עדתני בין יוצאי אירופה הוותיקים לבין העולים יוצאי ארצות האיסלאם שנדרשו לאמץ את הערכים והתרבות של יוצאי אירופה ולזנוח תרבות ומסורת עשירות, דבר שנתפס כמעליב ומזלזל.
 - במסגרת מדיניות זו נקלטו ילדי העולים במוסדות "עליית הנוער", הם נותקו ממשפחותיהם וחונכו בקיבוצים. דבר זה גרם לניכור כלפי תרבות המקור שלהם, פגע במעמד ההורים, ויצר מתחים בינם לבין ילדיהם.
 - ההתפרצות האלימה בוואדי סאליב חשפה את רגשות התסכול, הקיפוח והאפלייה של תושבי השכונה יוצאי עדות המזרח. התפרצות זו קיבלה צביון של מחאה חברתית עדתית וחשפה את החולשות של מדיניות "כור ההיתוך".
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 282-287, 310; לילך 3, עמ' 223, 228-232, 252; מט"ח 3, עמ' 226-227, 245-247; עמ' 287-291, שזר 3, עמ' 229-238, 246-247.